

Романюк А. Б.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри цивільного та господарського права і процесу
Івано-Франківського навчально-наукового юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Павловська Л. В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного та господарського права і процесу
Івано-Франківського навчально-наукового юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»*

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ФОРМИ ДОГОВОРІВ ТИМЧАСОВОГО КОРИСТУВАННЯ ТРАНСПОРТНИМИ ЗАСОБАМИ

ACTUAL ISSUES OF THE FORM OF CONTRACTS FOR TEMPORARY USE OF VEHICLES

Стаття присвячена розгляду проблеми, яка невинуватливо нечасто ставала предметом наукових досліджень – доцільності обов’язкової нотаріальної форми для окремих правочинів про передачу в тимчасове користування транспортних засобів.

Нотаріальне посвідчення правочинів є однією з найпоширеніших та найважливіших нотаріальних дій, за допомогою якої забезпечується дотримання законності при укладенні правочинів, а у деяких випадках нотаріальне посвідчення є обов’язковою умовою дійсності правочинів.

У той же час нотаріальне посвідчення правочинів не є безкоштовним, воно вимагає від сторін правочинів певних часових затрат та організаційних зусиль, а тому можуть створювати для них додаткові незручності та обтяження.

Тому важливо, щоб обов’язковому нотаріальному посвідченню підлягали справді тільки найбільш значущі правочини, предмет яких становить особливу цінність для його сторін, а негативні наслідки від невідповідності умов правочинів вимогам закону чи порушення процедури укладення цих правочинів можуть бути істотними для них.

У статті піддається сумніву доцільність та раціональність обов’язкового нотаріального посвідчення договорів оренди та позички транспортних засобів, що укладаються за участю фізичних осіб.

Доведено, що обставини, які спонукали свого часу законодавця запровадити обов’язкове нотаріальне посвідчення таких правочинів, вже втратили свою актуальність, тому законодавство у цій частині на сьогоднішній день є застарілим, не відповідає реаліям сьогодення і гальмує ділову ініціативу, стримуючи розвиток нових перспективних видів бізнесу.

Крім того, звертається увага на недосконалість юридичної техніки викладу відповідних норм, що встановлюють форму договорів про користування транспортними засобами, що призводить до суперечливої судової практики, яка не сприяє впевненості суб’єктів правовідносин у своїй правовій позиції.

Робиться висновок про доцільність відмови від нормативної вимоги про обов’язковість нотаріального посвідчення договорів оренди та позички транспортних засобів, що сприяло би принципам свободи договору, розумності, справедливості законодавства.

Ключові слова: *форма правочину, нотаріальне посвідчення правочинів, обов’язкове нотаріальне посвідчення правочинів, нікчемність правочину, принцип, транспортний засіб; тимчасове користування; договір оренди транспортного засобу, договір позички транспортного засобу.*

The article is devoted to consideration of a problem that has unjustifiably infrequently become the subject of scientific research – the expediency of a mandatory notarial form for certain transactions on the transfer of vehicles for temporary use.

Notarization of deeds is one of the most common and important notarial actions, which ensures compliance with legality when concluding deeds, and in some cases, notarization is a mandatory condition for the validity of deeds.

At the same time, notarization of deeds is not free, it requires certain time and organizational efforts from the parties to the deeds, and therefore may create additional inconveniences and burdens for them.

Therefore, it is important that only the most significant transactions, the subject of which is of particular value to its parties, are subject to mandatory notarization, and the negative consequences of non-compliance of the terms of the transactions with the requirements of the law or violation of the procedure for concluding these transactions can be significant for them.

The article questions the expediency and rationality of mandatory notarization of vehicle lease and loan agreements concluded with the participation of individuals.

It has been proven that the circumstances that prompted the legislator at one time to introduce mandatory notarization of such transactions have already lost their relevance, therefore the legislation in this part is currently outdated, does not correspond to the realities of today and inhibits business initiative, restraining the development of new promising types of business.

In addition, attention is drawn to the imperfection of the legal technique of the presentation of the relevant norms establishing the form of contracts for the use of vehicles, which leads to contradictory judicial practice, which does not contribute to the confidence of the subjects of legal relations in their legal position.

A conclusion is drawn on the expediency of waiving the regulatory requirement on the mandatory notarization of lease and loan contracts of vehicles, which would contribute to the principles of freedom of contract, reasonableness, and fairness of legislation.

Key words: *form of deed, notarization of deeds, mandatory notarization of deeds, invalidity of deed, principle, means of transport; temporary use; vehicle rental agreement, vehicle loan agreement.*

Нотаріальне посвідчення правочинів, безумовно, є одним з важливих механізмів сприяння реалізації учасниками цивільно-правових та інших приватноправових відносин своїх прав та законних інтересів. Станом на сьогодні це одна з найпоширеніших та найважливіших нотаріальних дій. Українське законодавство, яке встановлює вимоги щодо форми правочинів, і у тому числі щодо обов'язковості нотаріального посвідчення правочинів, у відносно незмінному вигляді існує вже досить давно – від моменту набрання чинності у 2004 році Цивільним кодексом України.

І хоча питанням нотаріального посвідчення правочинів загалом і окремих їх видів зокрема присвячено досить багато досліджень, проте вони в основному стосуються або характеристики процедури вчинення цієї нотаріальної дії або правового регулювання форми правочинів. Так, окремих аспектів нотаріального посвідчення правочинів у своїх працях торкалися В.В. Баранкова, М.С. Долинська, М.М. Дякович, В.В. Комаров, В.М. Марченко, С.Я. Фурса, Є.О. Харитонов, І.В.Спасибо-Фатєєва, та інші вчені. Проте неவிправдано мало уваги присвячується проблемам форми правочинів про передачу в тимчасове користування транспортних засобів. З цього виводу можна згадати роботи Л.Л. Тарасенка.

Нечасто можна зустріти критичний аналіз законодавства у частині правового регулювання форми таких договорів, зокрема через призму його ефективності, розумності, пропорційності.

Проте зміни у соціально-економічному, політичному житті суспільства, що відбулися за останні десятиліття, вимагають критичного аналізу положень законодавства про обов'язковість нотаріального посвідчення таких договорів, оцінки відповідності їх сьогоднішнім реаліям та наявності підстав для удосконалення законодавства у цій частині.

Виклад основного матеріалу. Станом на сьогодні в українському законодавстві містяться вимоги про

обов'язкове нотаріальне посвідчення близько тридцяти правочинів. Укладення таких правочинів без їх нотаріального посвідчення призводить до їх нікчемності, тобто недійсності в силу закону (ч. 1 ст. 219 та ч. 1 ст. 220 ЦКУ), що не вимагає оспорування їх дійсності у судовому порядку (ч. 2 ст. 215 ЦКУ).

Окреме місце серед них займають деякі договори тимчасового користування майном, з-поміж яких виділяємо договір найму транспортного засобу за участю фізичної особи (ч. 2 ст. 799 ЦКУ) та договір позички транспортного засобу (крім наземних самохідних транспортних засобів), в якому хоча б однією стороною є фізична особа (ч. 4 ст. 828 ЦКУ). Транспортні засоби – це фактично єдиний вид рухомого майна, договори тимчасового користування яким підлягають обов'язковому нотаріальному посвідченню.

Обов'язковість нотаріального посвідчення таких видів договорів з'явилася з набранням чинності Цивільним кодексом України 2003 року. До цього вітчизняне цивільне законодавство ніколи не вимагало обов'язкового нотаріального посвідчення договорів тимчасового користування транспортними засобами.

Як зазначається в науковій літературі, законодавець визнає обов'язковим нотаріальне посвідчення тих правочинів, які є особливо важливими для цивільного обороту та значущими для їх учасників [1, с. 453; 2].

При цьому особлива значущість правочинів найчастіше пов'язана з їх предметом, а точніше істотною його цінністю для учасників цих правочинів (наприклад, об'єктів нерухомого майна у договорах купівлі-продажу, міни, дарування, іпотеки тощо) та високою ціною ймовірних негативних наслідків, пов'язаних з помилками чи порушеннями при укладенні цих правочинів.

Та чи справді саме цінність предмету договорів тимчасового користування транспортних засобів в основі запровадження правила про обов'язковість їх нотаріального посвідчення?

Без сумніву, транспортні засоби можуть бути одними з найбільш цінних рухомих речей з-поміж тих, що знаходяться в власності фізичних осіб. Більше того, окремі транспортні засоби можуть бути дуже вартісними та навіть перевищувати за своєю ціною об'єкти нерухомого майна. Проте, коло транспортних засобів, що можуть бути предметом цих договорів, є надзвичайно широким, як дуже широким є і діапазон їх вартості.

Так, згідно з ч. 1 ст. 798 ЦК України, предметом договору найму транспортного засобу можуть бути повітряні, морські, річкові судна, а також наземні самохідні транспортні засоби тощо.

Сам спосіб формулювання предмету договору законодавцем дозволяє говорити про охоплення ним всіх можливих видів транспортних засобів (очевидно, крім трубопровідного транспорту). В нормі перераховані чотири категорії транспортних засобів, але у кінці використано частку «тощо», яка свідчить, що попередній перелік є неповним і він може бути продовженим [3, с. 218]. Тому до предмету договору оренди транспортних засобів можна віднести найширше коло різноманітних пристроїв, призначених для перевезення людей і (або) вантажу, а також встановленого на ньому спеціального обладнання чи механізмів, які позначаються поняттям «транспортний засіб» (пункт 1.10 Правил дорожнього руху, затверджених постановою Кабінету Міністрів України № 1306 від 10.10.2001 р). При цьому транспортними засобами є як справді дуже дороговартісні літальні апарати (літаки, вертольоти), річкові та морські судна (яхти, катери), автомобілі преміум класу, так і відносно недорогі навіть для пересічного громадянина маломірні рибальські човни, мопеди, скутери, електросамокати тощо, що дає підстави сумніватися, що саме цінність предмета договору спонукала законодавця до запровадження обов'язкового нотаріального посвідчення подібних договорів. Якби вимога про обов'язкове нотаріальне посвідчення договорів про передачу в користування транспортних засобів пов'язувалася зі значимістю предмету цього договору для його сторін, то виглядало б логічніше, якби законодавець встановив обов'язковість нотаріальної форми договору тільки стосовно окремих видів транспортних засобів, які справді володіють значною цінністю для їх власників та потенційних користувачів, а не до всіх засобів.

Що характерно – на відміну від договору про відчуження об'єкта нерухомого майна (купівлі-продажу, міни, дарування), для якого вимагається обов'язкова нотаріальна форма, для договору про відчуження транспортного засобу законодавство обов'язкового нотаріального посвідчення не вимагає. Виходить дивна ситуація – для договору про відчуження транспортного засобу, з яким пов'язані значно вищі ризики порушення прав учасників правочину, законодавець не встановив вимогу про його обов'язкову нотаріальну

форму, тоді як для договору, де цей же транспортний засіб передається у тимчасове користування – наполягає на обов'язковому його нотаріальному посвідченні.

Ще одна нелогічність і непослідовність законодавця явно простежується у підходах до правового регулювання договорів тимчасового користування об'єктами нерухомого майна та транспортними засобами. Вітчизняне законодавство також вимагає обов'язкового нотаріального посвідчення договорів про передачу нерухомого майна у тимчасове користування, а саме договорів оренди та позички. Проте ці договори підлягають обов'язковому нотаріальному посвідченню тільки при перевищенні певного порогових значень строку його дії (три або п'ять років у залежності від форми власності об'єктів нерухомого майна). У той же час для договорів оренди (позички) транспортних засобів таких строків, досягнення чи перевищення яких тягне за собою необхідність нотаріального посвідчення, не передбачено, що означає, що кожен договір оренди чи позички автомобіля чи іншого транспортного засобу підлягає нотаріальному посвідченню навіть при укладенні його на кілька днів чи годин.

А це в свою чергу створює проблеми для законного ведення господарської діяльності у сфері прокату автомобілів та інших транспортних засобів, де передача у користування відповідних засобів зазвичай здійснюється на нетривалий час – від кількох годин до кількох днів.

Таку різницю у підходах до правового регулювання однорідних за своєю правовою природою договорів важко пояснити якимись раціональними аргументами.

Крім того, специфічною особливістю договорів оренди та позички транспортних засобів є те, що їх форма прямо залежить від суб'єктного складу правовідносин, а саме наявності чи відсутності серед сторін договору фізичних осіб, тоді як у для договорів оренди або позички об'єктів нерухомого майна їх суб'єктний склад не має значення для вирішення питання про необхідність їх нотаріального посвідчення.

Чим викликаний такий зв'язок між суб'єктним складом та формою договорів тимчасового користування транспортних засобів, сказати однозначно важко.

Можна було б припустити, що законодавець, запроваджуючи обов'язковість нотаріального посвідчення договорів найму (оренди) транспортних засобів, які укладаються за участю фізичних осіб, керувався турботою про їх законні інтереси, розглядаючи цих фізичних осіб як так звану «слабшу сторону» договору. Слабша сторона – учасник договірних зобов'язань, що володіє значно меншим обсягом тих чи інших організаційних, матеріальних, професійних інформаційних або конкурентних ресурсів, що мають значення для формування, здійснення та захисту суб'єктивного права, порівняно з контрагентом [4, с. 507].

Виходячи з такої логіки, залучення нотаріуса в процес укладення договору про передачу в тимчасове користування транспортного засобу мало б допомогти збалансувати становище обох сторін та знизити ризики настання якихось негативних наслідків для них, і у першу чергу для фізичних осіб.

Але знову ж таки, стосовно жодного іншого цивільно-правового договору за участю фізичної особи (а при укладенні окремих інших договорів, наприклад, кредитних договорів, договорів оренди земельної ділянки, договорів з природними монополістами тощо, фізичні особи зазвичай значно більше заслуговують на те, щоб розглядатися як «слабша сторона»), законодавець не вимагає нотаріального посвідчення.

Ще однією причиною, яка називається у літературі, що спонукала законодавця запровадити обов'язкове нотаріальне посвідчення договорів оренди транспортних засобів, була потреба усунути практику видачі довіреностей на право керувати транспортними засобами, яка не відповідала нормам цивільного права [5]. Керування (управління) транспортним засобом не є представництвом власника автомобіля перед третіми особами, і не є правочином, право на вчинення якого може доручатися представникові з оформленням відповідної довіреності, а тому законодавець вважав за необхідне замінити оформлення передачі в користування автомобілів третім особам довіреністю на правильний з точки зору цивільного права підхід через оформлення договору оренди чи позички автомобіля.

На час розробки та прийняття Цивільного кодексу України діяв порядок, коли водій, який керував чужим автомобілем, повинен був доводити правомірність отримання цього автомобіля від його власника та керування ним. Найчастіше у таких випадках на практиці водії використовували нотаріально посвідчені довіреності на право керування автомобілями. Тому, ймовірно, за задумом законодавця із запровадженням обов'язкового нотаріального посвідчення договорів оренди та позички транспортних засобів замість виготовлення нотаріального посвідчених довіреностей на керування транспортним засобом зацікавлені особи, щоб підтвердити право володіння та користування чужим автомобілем, мали би укладати договори оренди чи позички транспортних засобів з обов'язковим їх нотаріальним посвідченням. Саме такий договір був би тим належним документом, який би підтверджував законність керування автомобілем без присутності його власника у випадку перевірки відповідних документів працівниками органів внутрішніх справ.

Проте на практиці довіреності продовжували видаватися та використовуватися і після набрання чинності Цивільним кодексом 2003 року, чому було просте пояснення – довіреність завжди простіше та дешевше нотаріально посвідчити, ніж договір.

Працівники ДАІ ж, в свою чергу, не вимагали при перевірці документів, що підтверджували би право на керування чужим автомобілем, тільки нотаріально посвідченого договору оренди чи позички, а задовольнялися довіреністю.

Більше того, у 2011 році у процесі лібералізації законодавства про автомобільний транспорт були, зокрема, внесені зміни до Правил дорожнього руху, згідно з якими запроваджувалася презумпція правомірного володіння та користування чужим автомобілем. З цього часу для підтвердження права керування автомобілем водію достатньо пред'явити водійське посвідчення та реєстраційне свідоцтво на цей автомобіль, отримане від його власника. Інших документів, наприклад, нотаріально посвідченої довіреності чи нотаріально посвідченого договору оренди чи позички автомобіля, надавати не потрібно.

Таким чином, законодавець з одного боку суттєво лібералізував для зацікавлених суб'єктів передачу у володіння та користування транспортних засобів, фактично дозволивши передавати автомобіль на основі усної домовленості, але з другого боку залишив жорстку вимогу щодо обов'язкового нотаріального посвідчення договору оренди.

Проте після того, як у 2011 році підхід до передачі автомобіля іншим особам був значно спрощений, у тому числі договір позички наземних самохідних транспортних засобів перестав бути обов'язковим для нотаріального посвідчення, абсолютна більшість правовідносин між фізичними особами щодо тимчасового користування автомобілями почала здійснюватися на основі усних домовленостей з передачею свідоцтва про реєстрацію транспортного засобу на підтвердження цієї домовленості.

Сторони часто навіть не намагаються оформити свої домовленості документально, ґрунтуючи свої відносини на довірі, особливо, коли мова йде про відносини між членами сім'ї, родичами, знайомими. Інколи фіксація домовленості може відбуватися у вигляді розписок чи актів про передачу автомобіля в користування.

Зазвичай у цих випадках і власник, і користувач не переймаються наслідками недійсності правочину через недотримання його форми, не вбачаючи для себе у зв'язку з цим якихось суттєвих ризиків.

Якщо сторони все ж хочуть гарантувати виконання досягнутих між ними домовленостей, їм доведеться укласти договір оренди з нотаріальним посвідченням.

Якщо фізичні особи у відносинах між собою часто ігнорують вимогу щодо обов'язкового нотаріального посвідчення договорів оренди транспортних засобів, то дещо інша ситуація спостерігається у сфері господарської діяльності, де з такою нормативною вимогою доводиться рахуватися.

Отримання автомобілів у тимчасове оплатне користування від фізичних осіб є достатньо поши-

реною практикою у діяльності суб'єктів господарювання – юридичних осіб, які часто отримують легкові та вантажні автомобілі, сільськогосподарську техніку тощо у користування від третіх осіб, у тому числі часто від своїх засновників, власників або працівників. Не є рідкісною практика, коли працівники підприємств використовують власний автомобільний транспорт у службових цілях (поїздки у службові відрядження, розвезення товару по торговельних точках, надання послуг з транспортного перевезення на власному автомобілі від імені суб'єкта господарювання тощо). У всіх цих випадках працівники, природно, зацікавлені у тому, щоб витрати на використання автомобіля у службових цілях (його заправлення паливом, технічне обслуговування, ремонт, страхування тощо), відбувалися за рахунок підприємства, у чиїх інтересах цей автомобіль використовується. Ну, і крім того, цілком справедливо, що працівники нерідко зацікавлені у отриманні певної винагороди за використання їх в автомобіля у інтересах роботодавця. У свою чергу юридична особа зацікавлена мати правову підставу для віднесення витрат на обслуговування чужого автомобіля за свій рахунок, тобто для неї важливим є настання не тільки цивільно-правових, а й податкових наслідків, пов'язаних з оформленням між ними правовідносин. А тому у подібних випадках між зацікавленими сторонами доцільно укладати договір оренди, за яким фізична особа надає підприємству автомобіль в тимчасове платне користування, і такий договір, згідно з ч. 2 ст. 799 ЦКУ підлягає нотаріальному посвідченню.

Якщо ж відносини оренди транспортного засобу не будуть оформлені належним чином, то контролюючі органи при проведенні податкової перевірки розглядатимуть витрати на утримання чужого автомобіля як не пов'язані з господарською діяльністю суб'єкта господарювання, вбачатимуть завищення витрат та заниження податку на прибуток підприємства, з донарахуванням відповідних податкових зобов'язань та штрафних санкцій за недотримання податкових зобов'язань.

У цьому контексті потрібно відзначити, що для суб'єктів господарювання, які орендують транспортні засоби, категоричність законодавства про обов'язковість нотаріального посвідчення договорів оренди за участю фізичних осіб була суттєво пом'якшена позицією судів стосовно форми таких договорів оренди, коли їх стороною виступають фізичні особи – підприємці.

Тривалий час, ще з середини 2000-х років, судова практика перебувала на боці суб'єктів господарювання, підтримуючи позицію про необов'язковість нотаріального посвідчення договорів оренди транспортних засобів, укладених за участю фізичних осіб – підприємців, прирівнюючи правовий статус підприємців у цих правовідносинах до статусу юридичних осіб.

Проте вже у 2023 році при розгляді справи № 125/1216/20 колегія суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду засумнівалася в обґрунтованості пануючої правової позиції щодо необов'язковості нотаріального посвідчення договорів оренди транспортних засобів, укладеного за участю фізичних осіб – підприємців, посилаючись на те, що фізична особа, яка в установленому законом порядку набула статус підприємця, не змінює свого статусу фізичної особи, а наявність статусу підприємця не свідчить про те, що в правовідносинах між іншими суб'єктами така особа виступає вже не як фізична особа, а як особа, прирівняна у певних видах діяльності до юридичної особи, а тому договори оренди транспортних засобів, укладених за її участю підлягають обов'язковому нотаріальному посвідченню.

У зв'язку з цим, Верховний Суд у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду вирішив відступити від попередньо висловлених висновків Верховного Суду та своєю ухвалою від 22 лютого 2023 року передав справу на розгляд Великої Палати Верховного Суду.

Щоправда, Велика Палата Верховного Суду постановою від 14.06.2023 р. у цій справі все ж вирішила не змінювати вже усталений підхід і підтримала попередню правову позицію судів про необов'язковість нотаріального посвідчення договорів оренди транспортних засобів, укладених фізичними особами – підприємцями, якщо ці договори є господарськими, а фізична особа виступає у цих правовідносинах як суб'єкт господарювання [6].

Проте, дана справа та дискусія на рівні касаційного суду щодо неоднозначного по своїй суті підходу, який підтримується судовою практикою, стосовно спірних положень законодавства про форму договору оренди транспортного засобу, демонструють неповну правову визначеність цих норм законодавства та певну хиткість становища для учасників правовідносин, які не будуть захищені тоді, коли правозастосовча практика раптом розвернеться у протилежну сторону через зміну підходу вищої судової інстанції.

Вважаємо, що суди не повинні бути тією інституцією, яка «згладжує» недоліки законодавства, приводить його у відповідність до економічних реалій, це завдання законодавчого органу.

У тих випадках, коли орендодавцем виступає фізична особа, що не має статусу підприємця, то і законодавство, і судова практика є категоричними у необхідності нотаріального посвідчення договору оренди транспортного засобу. Проте нерідко зацікавлені сторони, не бажаючи витратити кошти, час, зусилля на нотаріальне посвідчення договору оренди автомобілів, все ж шукають можливості обходу цієї норми. Одним з найпоширеніших таких способів отримати у користування автомобіль без нотаріального посвідчення договору є укладення замість

договору оренди автомобіля спорідненого з ним договором позики транспортного засобу.

Звичайно, у практиці господарської діяльності договори позики транспортних засобів нерідко укладаються і з цілком добросовісними намірами, без мети приховати орендні правовідносини, – якщо заінтересовані у сторін у отриманні плати за користування транспортним засобом немає або отримання плати за користування для власника автомобіля не є принциповим.

Договір позики транспортного засобу після набрання чинності Цивільним кодексом України 2004 року поряд з договором оренди також став обов'язковим для нотаріального посвідчення, якщо однією з сторін такого договору виступала фізична особа.

Проте у 2011 році, з метою «усунення надмірного державного регулювання у сфері автомобільних перевезень» були прийняті комплексні зміни до законодавства про автомобільний транспорт, в рамках яких зазнала змін і ст. 828 Цивільного кодексу України, у результаті чого договори позики наземних самохідних транспортних засобів вибули з переліку тих, що підлягають обов'язковому нотаріальному посвідченню.

Проте, попри весь безумовний позитив, ці зміни до законодавства все ж не були досконаліми з точки зору юридичної техніки, через що на практиці виникли певні труднощі з реалізацією норми щодо форми договору позики за участю фізичних осіб.

Уся справа у тому, що використаний у конструкції ч. 4 ст. 828 ЦКУ термін «наземний самохідний транспортний засіб» безпосередньо не визначений у законодавстві. І хоча здоровий глузд та елементарні семантичні пізнання в українській мові дозволяють стверджувати, що до цієї категорії відносяться всі транспортні засоби, які їздять по землі (суші) та не вимагають при цьому залучення сторонніх засобів для їх пересування (буксирування, штовхання тощо), тобто автомобілі, мотоцикли, рейкові транспортні засоби і т.д., тим не менше, наприклад, податкові органи та органи Укртрансбезпеки нерідко не беруть до уваги нотаріально не посвідчені договори позики автомобілів за участю фізичних осіб, вважаючи їх нікчемними.

Податкові органи, під час проведення податкових перевірок розцінюють такі договори як нікчемні, а всі затрати на автомобілі, отримані у позичку від фізичних осіб, віднімають від витрат платників податків, донараховуючи таким чином податкові зобов'язання та застосовуючи штрафні санкції. Органи Укртрансбезпеки, у свою чергу, накладають адміністративно-господарські санкції за перевищення вагових та габаритних обмежень на власників транспортних засобів, які передали свої вантажні автомобілі перевізникам на підставі договорів позики, що не були нотаріально посвідчені.

Втім, суди у адміністративних спорах між платниками податків та контролюючими органами стають на бік перших, підтверджуючи правильність віднесення

автомобілів до категорії наземних самохідних транспортних засобів, а відтак і не обов'язковість нотаріального посвідчення договорів позики автомобілів. Верховний Суд неодноразово у своїх постановках висловлював з приводу необхідності нотаріального посвідчення договору позики автомобіля, отриманого від фізичної особи, правову позицію, у якій звертав увагу на те, що непосвідчення нотаріально договорів позики транспортних засобів, укладених з фізичними особами, не свідчить про недійсність останніх (постанови Верховного Суду від 09 липня 2020 року у справі №640/1834/19 та від 02 червня 2023 року у справі № 520/5139/2020 тощо) [7; 8].

Парадоксально, але судова практика у спорах водіїв чи власників транспортних засобів з органами Укртрансбезпеки у питаннях дійсності договорів позики автомобілів, укладених за участю фізичних осіб, не настільки позитивна для сторін таких договорів.

У деяких справах суди, застосовуючи вищезгадану правову позицію Верховного Суду, відкидають доводи органів Укртрансбезпеки про нікчемність договорів позики автомобілів [9; 10].

Проте у інших аналогічних справах адміністративні суди, навпаки, стають на бік контролюючих органів та погоджуються з їх твердженнями про нікчемність договорів позики через відсутність нотаріального посвідчення [11; 12].

Відсутність єдиного підходу судів у вирішенні аналогічних справ, що призводить до прийняття абсолютно протилежних рішень по суті спірного питання не сприяє діловій ініціативі, створює перешкоди у господарській діяльності суб'єктів підприємництва, коли вони не відчують впевненості у захищеності своїх прав і не можуть розраховувати на їх судовий захист. Знову ж таки, проблема у неякісному законодавстві, яке дозволяє його по-різному тлумачити у залежності від суб'єктивного ставлення суддів.

Тому можна констатувати нинішньому ж варіанті цивільне законодавство у частині правового регулювання форми договору позики транспортних засобів не відповідає принципу правової визначеності – одному з основних принципів європейського права, який часто використовується у практиці Суду ЄС та Європейського суду з прав людини [13]. Конституційний Суд України у Рішенні від 22 вересня 2005 р. № 5-рп/2005 роз'яснив його зміст, вказавши, що «із конституційних принципів рівності і справедливості випливає вимога визначеності, ясності і недвозначності правової норми, оскільки інше не може забезпечити її однакове застосування, не виключає необмеженості трактування у правозастосовній практиці і неминуче призводить до сваволі» (абзац другий підпункту 5.4 п. 5 мотивувальної частини) [14].

Очевидним є те, що на сьогоднішній день у принципі не існує потреби у обов'язковому нотаріальному посвідченні договорів оренди та позики транспортних

засобів, навіть якщо вони укладаються за участю фізичних осіб. На жаль, науковці досить нечасто висловлюються на користь подібної позиції. Можна згадати хіба пропозицію Тарасенка Л. про скасування вимоги щодо нотаріального посвідчення договорів оренди наземних самохідних транспортних засобів, але він пропонує при цьому не змінювати порядок укладення договорів оренди повітряних, морських, річкових суден [15, с. 326].

Чинне законодавство у частині вимог до форми договорів оренди та позички транспортних засобів є застарілим, не відповідає реаліям сьогодення, більше того, воно гальмує економічний розвиток та підприємницьку ініціативу. Де-факто, переважна більшість відносин, пов'язаних з використанням чужих транспортних засобів, не оформлюється нотаріально посвідченими договорами, а тоді, коли договори все ж укладаються в нотаріальній формі, це робиться не тому, що сторони зацікавлені захистити якийсь свій цивільно-правовий інтерес, а щоб запобігти претензіям з боку контролюючих органів та не бути притягнутим до відповідальності за порушення податкового законодавства чи законодавства у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, що не відповідає духу і меті цивільного законодавства.

З врахуванням норми про обов'язковість нотаріального посвідчення договорів оренди транспортних засобів весь бізнес прокату (каршерінгу) автомобілів, скутерів і легкого персонального електротранспорту (електросамокатів, гіробордів тощо) опиняється у так званій «сірій» зоні, адже за своєю суттю ці відносини між власником транспорту та користувачем є орендними, а відтак також мали би підлягати нотаріальному посвідченню. Цей бізнес успішно розвивається, враховуючи, що поки що законність договорів користування автомобілями на практиці дуже рідко оспорується. У тих випадках, коли спори з приводу прокату автомобілів все ж потрапляють на розгляд судів, суди підтверджують необхідність нотаріального посвідчення цих договорів [16].

Проте цілком очевидно, що вимога щодо укладення договорів прокату транспортних засобів у нотаріальному порядку не відповідає вимогам розумності, справедливості, пропорційності законодавства, про що відзначається у літературі.

Як висновок, можна констатувати, що відмова від обов'язкового нотаріального посвідчення договорів оренди та позички транспортних засобів, укладених за участю фізичних осіб, давно назріла.

Найчастіше договори оренди чи позички транспортних засобів не можна назвати настільки значущими для їх сторін, щоб під приводом необхідності захисту їх інтересів примушувати до нотаріального посвідчення договорів.

До того ж, ці договори у більшості випадків не є складними за своєю суттю, потреби у кваліфікованій правничій допомозі нотаріуса при їх укладенні, очевидно, немає.

Категоричність вимоги цивільного законодавства про обов'язковість нотаріального посвідчення договорів оренди транспортних засобів, при нерозумінні учасниками відповідних правовідносин доцільності цього, спонукає їх до пошуку способів обходу цих норм законодавства, а деколи і повного їх ігнорування, що не сприяє авторитету законодавства та держави, яка б мала забезпечувати режим законності на своїй території.

При цьому намагання обійти вимогу щодо нотаріального посвідчення договорів оренди чи позички транспортних засобів змушує застосовувати різні прийому «обходу закону», у вигляді укладення удаваних правочинів, коли договір оренди замаскують договором позички або договором про надання послуг.

Справді якісний закон, що регулює цивільно-правові відносини, повинен виконуватися відповідними суб'єктами через усвідомлення справедливості, розумності та обґрунтованості його вимог, а не під страхом відповідальності, як це відбувається у випадку норм, що передбачають обов'язковість нотаріального посвідчення договорів оренди чи позички транспортних засобів.

Вважаємо, що виключення з Цивільного кодексу частини другої статті 799 та частини четвертої статті 828 сприятиме лібералізації правового регулювання господарської діяльності, більш повній реалізації принципу свободи договору. Переконані, що для оформлення правовідносин щодо тимчасового користування транспортними засобами цілком достатнім буде укладення відповідних договорів у простій письмовій формі.

Якщо ж сторони майбутнього договору вважатимуть за необхідно додатково перестраховатися з точки зору відповідності договору, який вони планують укласти, вимогам закону – законодавство передбачає право сторін звернутися до нотаріуса і у добровільному порядку отримати нотаріальну послугу з посвідчення договору, що повною мірою відповідає принципу диспозитивності у цивільному праві.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Теорія нотаріального процесу : наук.-практ. посібник / за заг. ред. С. Я. Фурси. Київ : Алерта ; Центр учб. літ., 2012. 920 с.
2. Марченко В., Спасибо-Фатєєва І. Нотаріальне посвідчення правочину. Юридичний радник. 2010. № 5. URL: <http://yurradnik.com.ua/stati/d0-bd-d0-be-d1-82-d0-b0-d1-80-d1-96-d0-b0-d0-bb-d1-8c-d0-bd-d0-b5-d0-bf-d0-be-d1-81-d0-b2-d1-96-d0-b4-d1-87-d0-b5-d0-bd-d0-bd-d1-8f-d0-bf-d1-80-d0-b0-d0-b2-d0-be-d1-87-d0-b8-d0-bd-d1-83-2> (дата звернення 28.06.2023 р.).

3. Словник української мови : в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. К. : Наукова думка, 1970-1980. Т. 10., 658 с.
4. Дабіжа Я. І. Основні напрями вдосконалення економіко-правового стимулювання у сфері господарських договірних відносин. Актуальні проблеми держави і права. 2013. Випуск 69. С. 504–511.
5. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України : у 2 т. / відп. ред. В. Г. Ротань. Х. : Фактор, 2010. Т. 2. 784 с. URL: <http://fibusta.site/b/440952/read> (Дата звернення: 15.07.2023 р.).
6. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 14.06.2023 у справі № 125/1216/20. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/111614258> (Дата звернення – 25.07.2023 р.).
7. Постанова Верховного Суду від 09 липня 2020 року у справі № 640/1834/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90329199> (дата звернення: 15.07.2023).
8. Постанова Верховного Суду від 02 червня 2023 року у справі № 520/5139/2020. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111290848> (дата звернення: 15.07.2023).
9. Рішення Волинського окружного адміністративного суду від 12 червня 2023 року у справі № 140/3612/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111494771> (дата звернення: 23.07.2023).
10. Рішення Херсонського окружного адміністративного суду від 29 грудня 2020 року у справі № 540/3259/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93876758> (дата звернення: 23.07.2023).
11. Рішення Житомирського окружного адміністративного суду від 16 листопада 2022 року у справі № 240/1818/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107326749> (дата звернення: 23.07.2023).
12. Постанова Шостого апеляційного адміністративного суду від 25 лютого 2021 року у справі № 620/3660/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95176294> (дата звернення: 23.07.2023).
13. Богачова Л.Л. Принцип правової визначеності в європейському та національному праві (змістовна характеристика). *Теорія і практика правознавства*. 2013. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2013_2_74. (Дата звернення – 23.07.2023 р.).
14. Рішення у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу Х «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками). *Вісник Конституційного Суду України*. 2005. № 5. С. 19.
15. Л. Тарасенко. Договір найму (оренди) транспортного засобу. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2015. Випуск 61. С. 324–329.
16. Лотиш А. Каршерінговий бізнес: актуальні питання. URL: <https://blog.liga.net/user/alotish/article/38821> (Дата звернення – 15.07.2023 р.).